

MARXISMUL ȘI SOCIOLOGIA

CĂTĂLIN ZAMFIR

Atenția deosebită pe care P.C.R. o acordă în momentul de față formulării și introducerii unor forme optime de organizare a societății noastre în toate sferile sale, pune sarcini deosebite în fața tuturor disciplinelor sociale. Complicatele probleme ridicate de dezvoltarea societății socialiste nu pot fi rezolvate fără aportul esențial al oamenilor de știință, sociologi, economiști, psihosociologi, psihologi. Se impune, de aceea, clarificarea unor aspecte generale, ale raportului dintre marxism și sociologie.

*

Acum mai bine de un secol, Marx a întreprins o cotitură revoluționară în cunoașterea umanului și socialului. Pe atunci, domina în acest domeniu filozofia speculativă nediferențiată, care considera că poate rezolva, la modul ei, toate problemele ridicate de viața socială a oamenilor.

Marx a formulat o critică fundamentală a filozofiei istoriei, evidențiind caracterul ei speculativ și de aici, posibilitatea celor mai fanteziste construcții. Noua cunoaștere va trebui să ia un contact sistematic cu realitatea, cu faptele, putând fi prin aceasta și numai prin aceasta, o știință pozitivă, care să înlăture speculația din sfera socialului. Filozofia cu pretenții totalitariste și nediferențiate trebuie să facă loc disciplinelor specializate, mai modeste în ambiții dar incomparabil mai fructuoase în rezultate. În realitate, din aceasta, filozofia nu numai că nu pierde nimic, ci dimpotrivă, are de câștigat: este invitată a-și delimita mai bine propriul său domeniu. *Critica lui Marx nu a vizat numai filozofia din timpul său ci, orice filozofie care ar fi încercat să se substituie cunoașterii pozitive, specializate, bazate pe fapte.* Cu aceasta, actul de cunoaștere al științelor sociale, eliberate de sub tutela filozofiei, era semnat. Marx a vrut să fie om de știință, și a reușit pe deplin. Se pare că el concepea pe atunci noua sa orientare, ca înlocuind pur și simplu filozofia speculativă și de aceea, nu a mai insistat explicit asupra raporturilor dintre perspectiva deschisă de el și filozofie. El este adevăratul întemeietor al sociologiei. A. Comte, după cum remarcă cineva, l-a fost numai nașul.

Marx a elaborat o perspectivă sociologică de abordare a vieții sociale: fiecare fapt social, face parte dintr-un sistem social complex, având relații determinante și determinate în același timp, cu o mulțime de alte fapte sociale. Explicarea lui științifică este posibilă numai în acest cadru. Însăși filozofia în calitatea sa de formă a conștiinței sociale devine un obiect de cercetare al sociologiei.

Contribuția lui Marx nu s-a oprit însă la atât. El a schițat principiile teoretice generale ale sociologiei, înfățișând societatea ca un sistem structurat de elemente, în relațiile lor reciproce bine definite. Până astăzi sistemul teoretico-explicativ propus de Marx a rămas cea mai reușită încercare, de fapt singura suficient de

completă și cuprinzătoare. Mai există pe lângă aceasta, și *domenii particulare* ale cunoașterii socialului în care și acum ideile lui Marx nu pot să nu fie luate în considerare, (economia politică, teoria statului și partidelor politice, sociologia cunoașterii, a moralei, artei, religiei etc).

Unii dintre cei care l-au urmat, cu excepția lui Engels și a lui Lenin în bună măsură, s-au preocupat mai mult de un domeniu particular – acela al luptei de clasă, al organizării partidului clasei muncitoare și al luptei acestuia. Dorința transformărilor fundamentale a generat o scădere a importanței acordate cercetării amănunțite a realității prezente, care părea a se șterge în perspectiva transformării revoluționare. Iar realitatea care interesa, cea pe care revoluția trebuia să o instaureze, era o sarcină, un viitor, iar nu o existență prezentă, putând constitui obiectul unei cercetări amănunțite.

La nivelul teoriei, această situație a avut o consecință negativă: neglijarea faptelor, a analizei și cercetării concrete, a închis demersul cognitiv în sfera unor principii generale deja formulate, imprimându-i tendințe de închistare și dogmatizare. Întreruperea contactului sistematic cu faptele a generat o turnură speculativă. Gândirea lui Marx, constituită în sfera științei pozitive a socialului, prin desprinderea hotărâtă de filozofie, a fost treptat convertită într-un nou sistem având ambiția, similară de altfel cu cea a vechii filozofii, criticată de Marx, de a da soluții globale și definitive

Din anumite cauze, între care și cele de ordin ideologic și de clasă au avut cu siguranță un loc important, unii cercetători occidentali nu au beneficiat (cu voia sau fără voia lor) într-un mod suficient de noile căi deschise de Marx. Cercetările întreprinse de ei nu s-au plasat într-o strictă continuitate cu cuceririle teoretice ale gândirii marxiste. Și ei s-au găsit însă. Într-un climat spiritual și social favorabil depășirii filozofiei istoriei și a situații pe terenul solid al cercetării realității, putând aduce prin aceasta însemnate contribuții la elaborarea unor discipline sociologice particulare. Atât în Europa, dar în special în America, s-au dezvoltat o serie de discipline, ramuri ale sociologiei, impuse atât de necesitățile activității sociale curente, cât și de dezvoltarea cunoașterii umane: sociologia și psiho-sociologia industrială, agrară, urbană, rurală, organizațională, a grupurilor etc. S-au format corpuri teoretice, metode, reflexii epistemologice pe baza acestora, deosebit de valoroase.

S-a considerat mult timp că sociologia constituită *în afara* marxismului este principial și în totalitate opusă marxismului, și deci neștiințifică. O astfel de apreciere a fost susținută de unele înțelegeri eronate.

1.- S-a considerat, pe drept cuvânt, că științele sociale se pot constitui numai în noua perspectivă formulată de Marx. Dar sociologia nemarxistă și-a formulat modalități și principii, căi și metode capabile să-i asigure desfășurarea la modul pozitiv și eficient, dintre care unele fuseseră deja formulate, mai înainte, de către Marx, iar altele, noi, originale, nu însă în discordanță cu concepția acestuia. Între sociologia elaborată de Marx și sociologia „nemarxistă” există deci o serie de similitudini structurale, determinate de dorința comună de cunoaștere eficientă a unor domenii ale realității sociale. Așa s-a întâmplat că, după Marx mai mult alături și paralel decât în continuarea sa, s-au dezvoltat o serie de ramuri ale sociologiei, cu rezultate fundamentale, care nu pot fi nici neglijate și nici subapreciate.

2.- S-a conceput greșit structura sistemului teoretic general și rolul său în dezvoltarea disciplinelor particulare. Deplasarea în sfera filozofiei, a creat impresia că totalitatea teoriilor sociale existente formează un sistem suficient de coerent în care rezultatele și valoarea demersurilor cognitive dintr-un domeniu particular depind în mod absolut de cadrul general oferit de sistem. Dacă cineva nu acceptă sistemul ca atare, nici un demers particular al său nu va mai putea avea valoare. El va trebui, potrivit acestei optici, prin însăși această opțiune de principiu, să se posteze, *în toate punctele* particulare ale cercetării, pe poziții contrare. Mi mult, fiecare punere particulară a unei probleme, ar trebui să dezvăluie adevăratele semnificații

nu atât în sfera pe care vrea s-o explice, cât în sfera generală a sistemului. Mentalitatea filozofului este evidentă: nefiind specialist în disciplinele particulare, pentru a le înțelege, trebuie să le traducă și să le judece în limbajul sistemului său general. (Predilecția deosebită pentru implicațiile generale, filozofice ale teoriilor speciale și mai puțin pentru structura și valoarea lor particulară este o consecință a acestei orientări).

Lucrurile nu stau de loc așa. În cunoașterea socialului și umanului s-a petrecut o enormă diversificare, care a dat naștere la o mulțime de discipline, de specialități. Un cercetător poate să aibă o imagine foarte neclară, chiar denaturată asupra structurii generale a societății, sau nici măcar să nu-l intereseze aceasta, dar să poată ajunge la rezultate prețioase în domeniul restrâns în care lucrează. Așa se explică faptul că sociologia occidentală, cu toate slăbiciunile fundamentale, în sfera teoriei generale, pe care le recunoaște de altfel, a putut să ajungă la rezultate avansate în domenii particulare. Evident, clarificarea relațiilor unui fragment al vieții sociale cu structura de ansamblu, pe care numai o teorie generală o poate da într-un mod satisfăcător, este indispensabilă epuizării cercetării lui, dar, între anumite limite, se pot face cercetări cu rezultate fructuoase, făcându-se abstracție de unele aspecte. Știința nu trebuie concepută ca un sistem de abstracții încheiat în linii generale, ci mai mult ca un câmp problematic, un șantier în care se construiește un edificiu, mereu mai avansat, mereu în corectare. Teoria lui Freud, de exemplu, considerată ca teorie generală a psihicului, a vieții umane, este nereușită. Psihologii care i-au urmat i-au adus obiectii fundamentale. Dar nu se poate contesta faptul că ea conține un nou mod de a pune problemele, care a dus mai departe psihologia. Cu toate erorile sale, Freud a adus o contribuție esențială. Compararea cu un sistem teoretic ideal care ar trebui să explice totul este deocamdată un examen pe care nu numai nici un cercetător nu l-ar putea trece, dar nici măcar știința existentă în ansamblul său.

3.- Confundarea întregii cunoașterii a socialului și umanului cu ideologia. Dacă cunoașterea este posibilă numai în cadrul unor opțiuni sistematice inițiale, iar acestea având o orientare ideologică precisă, este evident că aceia care de la început și în principiu nu-și exprimau adeziunea la sistemul marxist, erau considerați prin aceasta ca situându-se pe poziții contrare, adverse ideologic, fapt care este de natură a steriliza eforturile lor cognitive. Sunt probleme care cu greu, sau numai pe porțiuni limitate, ar putea fi abordate într-un mod neutru față de ideologie. Și aici însă există, pe de o parte, actul cognitiv care se vrea cât mai obiectiv, deschis la argumente și probe, iar pe de altă parte, concluziile, soluțiile sau valorizările exprimând o anumită poziție ideologică, și care pot fi mai ușor sau mai greu sprijinite de fapte. În câmpul științei ideologiile se confruntă, folosind modalitățile științei, trebuind să admită controlul și verificarea.

Se pot aduce contribuții serioase, abordându-se anumite aspecte, laturi, procese. Se pot elabora teorii, ansambluri teoretice, nu definitive, care să aproximeze satisfăcător din unele puncte de vedere fenomenul luat în considerație, nesatisfăcător din altele. Probleme ca: structura și dinamica societății contemporane, clasele și relațiile dintre ele, statul etc. nu pot fi abordate într-un mod global fără a adopta o poziție ideologică. E drept, un om de știință poate și în aceste probleme culege și expune fapte, aducându-și, fără a se angaja organic într-o poziție ideologică sau alta, o contribuție la cunoașterea situației reale. El poate cerceta unele aspecte ale problemei care nu cer neapărat o angajare de acest tip. Ar oare posibilă, de exemplu, o sociologie a partidelor politice în afara perspectivei descrise de Marx? O teorie încheiată a partidelor politice fără această perspectivă, evident, ar fi imposibilă. Dar nimeni nu leagă o contribuție particulară la rezolvarea unei probleme de elaborarea ei definitivă. În occident s-a dezvoltat o astfel de sociologie, care analizează mecanismele instituționale, formale ale partidelor, modul lor de funcționare, luarea deciziilor, modul în care își fac propaganda, probleme legate de alegeri, de uzură politică etc. Rezultatele sunt unele interesante, altele discutabile. Că s-a evitat analiza de conținut a raportului dintre

partid și clasă, dintre platforma politică și interesele fracțiunilor sociale care îl susțin, este adevărat. De aceea, abordarea este *unilaterală*, dar nu lipsită de orice interes.

Sunt însă alte domenii în care poziția ideologică este mai puțin prezentă, sau chiar foarte puțin. Discuțiile dacă Levi-Strauss are sau nu are dreptate și în ce măsură, dacă conceptul lui Kardiner de „personalitate de bază” explică sau nu ceva est., nu sunt deloc chestiuni de ideologie, ci de pură știință. Se poate deci considera că, între marxism și sociologia elaborată de către sociologii nemarxiști există atât opoziții, a căror intensitate diferă în raport cu sfera luată în considerație, în raport cu momentul istoric concret, dar și poziții comune, instrumente și metode identice de cercetare, de culegere și interpretare a materialului, de verificare a ipotezelor, similitudini de structuri cognitive.

*

Se poate răspunde acum la întrebarea: care trebuie să fie atitudinea oamenilor noștri de știință (sociologi și psiho-sociologi) față de sociologia și psiho-sociologia elaborate sau în curs de elaborare de către nemarxiști? Există aici mai multe tipuri de atitudini posibile.

Atitudinea negativă de subestimare a rezultatelor și a posibilităților disciplinelor sociale elaborate de către nemarxiști s-a dovedit a fi ne fondată.

În ultimul timp, la unii oameni de știință se conturează programul altei atitudini care ar putea fi caracterizată prin „valorificare” și „reconstrucție pe baze marxiste”. Se acceptă posibilitatea dezvoltării unei cunoașteri valabile și în afara marxismului, dar limitate și viciate fundamental. Omul de știință marxist trebuie să valorifice rezultatele pozitive și să construiască sau să reconstruiască pe baze marxiste disciplinele respective. Acest mod de a pune problema îmi pare nefondat și lipsit de perspective.

Pe de o parte, dacă în fiecare punct al demersului cognitiv din sfera socialului ar fi prezentă o concentrație ideologică suficientă, capabilă să-l vicieze structural, ar fi normal ca fiecărei poziții ideologice să-i fie asociat un ansamblu cognitiv propriu, diferit în fiecare punct al său de ansamblurile cognitive asociate tuturor celorlalte ideologii. După cum am vrut însă să demonstrez, ideologia își face simțită prezența grade diferite, adesea sub pragul minim care ar vicia fundamental orice cunoaștere, și nu în toate sferile acestuia. (Gradul în care prezența câmpului ideologic se face simțită în știință variază în primul rând în funcție de intensitatea tensiunilor și a luptelor sociale).

Pe de altă parte, nu putem recunoaște, în afara pozițiilor sociale care determină într-un fel specific „vizibilitatea” omului de știință, *altfel de mijloace* care ar da superioritate oamenilor noștri de știință, de tipul sistemelor și metodelor filozofice generale, pe care le-am posedat în exclusivitate. „Materialismul” și „dialectica” nu ne sunt accesibile numai nouă, ci aparțin ca rezultate ale însăși practicii de cunoaștere, științelor în general. Lenin demonstrase că știința naște în mod spontan poziții materialiste și dialectice. S-a întâmplat adesea ca unele limitări criticate de marxiști în cercetările nemarxiștilor și atribuite în exclusivitate nesituării pe poziții marxiste, materialiste și dialectice, să fie depășite chiar de evoluția științelor. S-au confundat astfel limitele pe care orice demers cognitiv le are la un moment dat, cu limite de principiu. Greșeli de acest ordin le poate face oricine, cu toată prevenirea filozofului, care crede că este suficient a te forța să pui „dialectic” o problemă pentru a o și rezolva.

În însuși modul în care se pune această problemă este evident un anumit spirit de sistem împrumutat de la filozofie: sistemul cuprinde în el, potențial sau real, totul. Deductiv, el poate funda orice disciplină socială concretă. De pe pozițiile sale generale se pot corecta orice greșeli pe care un demers particular le-ar putea conține. Sistemul cuprinde potențial orice soluție.

Valorificarea și reconstrucția pe baze marxiste cuprinde două momente asupra cărora ar merita să ne oprim mai mult. 1) Valorificarea așa cum este concepută aici, presupune constituirea unei instanțe superioare – în practică, filozoful înzestrat cu principiile și metodele generale – care să facă oficiul de a evidenția fiecărei teorii concrete în parte, atât limitele și erorile, cât și valabilitatea, adică a o critica și valorifica. Oamenii de știință știu însă că o critică serioasă și definitivă a unei teorii particulare nu poate fi efectuată de o instanță exterioară demersului cognitiv concret, ci își poate găsi sediul în însuși acesta. În cercetarea concretă a obiectului, iar nu în demersul deductiv al filozofului stă demonstrarea fundamentală a falsității unei teorii sau elaborarea unei alte teorii mai adecvate. În literatura noastră filozofică se pot găsi ilustrări ale unui asemenea tip de critică sau valorificare: un filozof căznindu-se să încerce valabilitatea unei teorii particulare, înarmat cu câteva instrumente generale – e materialistă sau idealistă, dialectică sau metafizică și mecanicistă etc. 2) Să presupunem valorificată o serie de perspective, teorii, soluții, metode. Ele trebuie cumulate într-o teorie unitară. Nu este suficient să le așezi una lângă alta pentru ca să se și închege o teorie, ci trebuie să le pui în comunicație, să le legi prin relații organice și interioare, altfel rămân pasive și mute. Trebuie elaborat un limbaj cumulativ și un model teoretic suficient de general și cuprinzător, în care diversele abordări să fie mai întâi traduse. Or aceste instrumente ale cumulării (limbajul și cadrul teoretic) nu preexistă constituirii fiecărei discipline particulare, nu sunt prefigurate în sistemul general.

Acest punct de vedere este confirmat de eșecul unor încercări de a „construi valorificând” unele discipline sociale și filozofice. Ele nu au reușit să depășească adesea criticile naïve și generale, de nespecialist, și lipirea mecanică a diverselor puncte de vedere, care nu se pot închege într-o explicație unitară.

Cercetătorului nostru îi stă la dispoziție o singură cale cu adevărat eficientă: angajarea în cercetarea concretă a câmpului problematic respectiv. Prin această angajare este posibilă: 1) Valorificarea în raport cu necesitățile de cercetare a instrumentajului teoretic și metodologic existent; doar în această perspectivă critica și valorificarea au șansa de a se realiza în mod eficient. 2) Evidențierea unor contribuții și a unor perspective care decurg din concepția marxistă pentru respectivul domeniu. Există în marxism perspective, teze, reflexii neabsorbite încă la modul curent de a face știință. De aici și valoarea actuală a cercetării gândirii lui Marx și a altor marxiști de seamă. 3) A-și aduce propria contribuție la cercetarea domeniului abordat. 4) Reliefarea implicațiilor ideologice ale diferitelor probleme. Demonstrarea caracterului științific al ideologiei comuniste cere plasarea în însuși câmpul științei. Ideologia trebuie să apară ca un rezultat, un corolar al cunoașterii științifice, ca o concluzie a unei serioase și obiective cercetări.